

หลักรัฐศาสตร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก : ประชาธิปไตย

Principles of Political Science in Tripitaka: Democracy

ดร.ไพรัช พันธ์ชมภู

Dr.Phairat Phuenchomphoo

อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูเบศร

บทคัดย่อ

รัฐศาสตร์ เป็นสาขาวิชาหนึ่งของสังคมศาสตร์ ที่มุ่งศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์ ที่รวมกันอยู่ในสังคมซึ่งยังไม่สามารถจะวางหลักการที่แน่นอนว่ามีวิธีใดบ้างที่จะได้รูปการปกครองที่ดี ที่สุด แต่ก็ยอมรับระบอบประชาธิปไตยว่าเป็นการปกครองที่ดีที่สุด เพราะคำว่า “ประชาธิปไตย” มีความหมายว่า “การปกครองของประชาชน” คือระบบการปกครองที่ประชาชนเป็นใหญ่ มีเสรีภาพ มีความเสมอภาค มีการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรมที่ให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐาน ของประชาชนทั้งในเรื่องสิทธิเสรีภาพในทรัพย์สิน การแสดงออก การดำรงชีพ เป็นต้น และยึดหลักการ เสียซึ่งมาก ควบคู่ไปกับการเคารพในสิทธิของเสียซึ่งน้อย

หลักการของประชาธิปไตยนั้นมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะพระวินัยปิฎกและพระ สุตตันตปิฎกอยู่หลายแห่ง ซึ่งปฐมบทแห่งประชาธิปไตยอย่างแท้จริงก็คือ โอวาทปาติโมกข์ ถือว่า เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเพราะประกอบด้วยหลักธรรมสามส่วนคือ หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ และ วิธีการ ๖ นอกจากนี้ยังมีหลักอริยสัจ ๓ ความเป็นใหญ่ ๓ ประการ ได้แก่ อัตตาริปไตย คือ การถือตน เป็นใหญ่ โลกาธิปไตย การถือโลกเป็นใหญ่ และ ธรรมาริปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่เป็นหลักการปกครอง นอกจากนี้ยังปรากฏมีหลักประชาธิปไตยที่พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ในกิจการ ทั้งปวงโดยเฉพาะในการทำสังฆกรรมซึ่งมีลักษณะยึดพระธรรมวินัยเป็นธรรมบัญญัติหรือกฎหมายสูงสุด ของพระพุทธศาสนา ยึดหลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย ยึดหลักทางสายกลาง และยึดหลัก ประชาธิปไตยในการมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์

คำสำคัญ : หลักรัฐศาสตร์, พระไตรปิฎก, ประชาธิปไตย

Abstract

Political Science is a branch of Social Sciences that focuses on political behavior of a human being in the society. No principles can be proved that which method is the best administration. However, it is accepted that democracy is the best administration because the word “democracy”, defined as “the rule of the people”, is a system dominantly governed by people who have freedom and equal rights. It is a government by law or the rules of law that protect basic rights of people both in terms of rights and liberties in the property, expressions and living, etc. Democracy is based on the principle of the majority of votes in conjunction with the respect the rights of the minority. The democratic principle was found in Tripitaka, particularly in many parts of Vinaya Pitaka and Sutta Pitaka. The first chapter of a real democracy is Ovadha Patimokkha

It is the heart of Buddhism because it contains three principles of Dhamma: Three principle, three Ideologies, and six methods. Besides, democracy consisted of three principles of supremacy including autocracy, supremacy of the world and supremacy of the Dharma. Moreover, the democratic principles are also bestowed by Buddha to the Sangha for performing religious activities, particularly in ceremonies performed by a chapter of Buddhist monks assembled in solemn conclave. In this process, discipline is the constitution or law that goes in line with equity or discipline. In addition, the middle path and democracy must be followed by giving the majority decision to the Sangha.

Keywords: Principles of Political Science, Tripitaka, Democracy

บทนำ

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับศาสตร์ต่างๆ ได้มีผู้ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้ากันอย่างกว้างขวางมากมายหลากหลายมุมมองและแง่คิด เช่น การศึกษาในมุมมองทางการเมือง เศรษฐกิจ และ สังคม ต่างก็พุ่งไปที่เนื้อหาของหลักธรรมคำสอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ว่ามีหลักธรรมวินัยใดบ้างที่สอดคล้องกับหลักการหรือทฤษฎีในสาขาวิชาต่างๆ ในปัจจุบัน เมื่อสืบค้นพบแล้วก็จะนำไปวิเคราะห์ให้เห็นเด่นชัดลงไปว่าหลักการหรือทฤษฎีที่มีปรากฏในปัจจุบันนั้น แท้ที่จริงมีปรากฏมาก่อนแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยผู้ที่ค้นพบและแสดงหลักการหรือทฤษฎีเหล่านี้ให้ปรากฏแก่ชาวโลกก็คือ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเอง ในบทความนี้ผู้เขียนได้สืบค้นหลักธรรมและข้อความในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักรัฐศาสตร์ที่ว่าด้วยหลักประชาธิปไตยแล้วนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

รัฐศาสตร์

ความหมายของรัฐศาสตร์

อานนท์ อาภาภิรม ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “รัฐศาสตร์” ถอดศัพท์มาจากภาษาอังกฤษว่า “Political Science” และคำว่า “Political” นั้นเป็นคุณศัพท์ของคำว่า “Politics” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำว่า “Polis” ในภาษากรีก มีความหมายว่าการจัดการทางการเมืองในรูปแบบหนึ่งอันแสดงให้เห็นถึงการจัดการทางการเมืองในกรีกโบราณ เมื่อประมาณ ๒๔๐๐ ปีเศษมาแล้ว สำหรับรูปแบบของการจัดตั้งองค์การทางการเมืองของกรีก ในสมัยก่อนนั้นเกิดขึ้นในเมืองขนาดเล็กซึ่งมีจำนวนประชากรไม่มากนักและเรียกเมืองเหล่านั้นว่า “นครรัฐ” (City-State) ในปัจจุบันนี้วิชารัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของสังคมศาสตร์ (Social Science) เป็นวิชาที่มุ่งศึกษาถึงการที่มนุษย์รวมกันอยู่ในสังคม ฉะนั้น จึงยังไม่สามารถจะแสวงหาทฤษฎีหรือกำหนดกฎเกณฑ์ที่แน่นอนเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม เช่น ในด้านพฤติกรรมทางการเมืองก็ยังไม่สามารถจะวางหลักการที่แน่นอนว่า มีวิธีใดบ้างจึงจะได้รูปการปกครองที่ดีที่สุด หรือจะดำเนินการอย่างไรจึงจะมีรัฐบาลที่ดีที่สุดเหล่านี้ เป็นต้น^๑

เจริญ สุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “รัฐศาสตร์” (Political Science) เป็นสาขาวิชาหนึ่งทางด้านสังคมศาสตร์ ที่ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับระบอบการเมือง โดยเน้นไปที่แนวคิดและทฤษฎีต่างๆ การจัดการทางการเมืองการปกครอง รูปแบบของรัฐบาล ตลอดจนวิธีดำเนินการต่างๆ ของรัฐ นอกจากนี้ นักรัฐศาสตร์รุ่นใหม่ยังได้ให้ความสนใจในเรื่องของระบบการเมืองและกระบวนการทาง

^๑ อานนท์ อาภาภิรม, รัฐศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

การเมือง โดยมุ่งศึกษาลักษณะทางการเมืองซึ่งก็คือการแสวงหาอำนาจ ศึกษาถึงพฤติกรรมของกลุ่มองค์กร และสถาบันทางการเมือง โดยพิจารณาว่ากลุ่ม องค์กร และสถาบันดังกล่าวมีลักษณะพิเศษจากรัฐอย่างไร และต้องการที่จะเข้ามามีอิทธิพลต่อนโยบายของชาติตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญในชาติอย่างไร^๒

สรุปว่า “รัฐศาสตร์” เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบการเมืองและกระบวนการทางการเมือง โดยมุ่งศึกษาลักษณะทางการเมืองซึ่งก็คือการแสวงหาอำนาจ ศึกษาถึงพฤติกรรมของกลุ่ม องค์กร และสถาบันทางการเมือง สำหรับในประเทศไทยเป็นที่เข้าใจกันว่า “รัฐศาสตร์” เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาอำนาจทางการเมืองของกลุ่มคนและพรรคการเมืองเพื่อที่จะได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศและผลประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ

พระไตรปิฎก

ความหมายของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนาที่ประมวลเรื่องราวของปิฎกทั้ง ๓ เอาไว้ คือ เรื่องพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เรื่องพระสูตรอันเป็นหลักคำสั่งสอน และเรื่อง พระอภิธรรม คือเรื่องทีกล่าวถึง จิต เจตสิก รูป นิพพาน

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา คำว่า “ไตรปิฎก” ตามรูปศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “ติปิฎก” หรือ เตปิฎก” แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ ไตร หรือ ติ (แปลว่า สาม) + ปิฎก (ปิฎก แปลว่า ตะกร้า) เมื่อรวมความแล้ว “ไตรปิฎก” แปลว่า ปิฎกสาม แต่โดยนัยอรรถาธิบายแล้ว พระอรหันตเถาจารย์ ได้ให้ความหมายของ “พระไตรปิฎก” ไว้ ๒ นัย คือ

๑) **ปิฎก** หมายถึง คัมภีร์ หรือตำรา ดังบาลีว่า มา ปิฎก-สมปทาเนนฯ แปลว่า อย่าเชื่อโดยการอ้างตำรา

๒) **ปิฎก** หมายถึง ภาชนะ (เช่น ตะกร้า) ดังประโยคบาลีว่า อถ บุริโส อาคจเจยย กุททาลปิฎกมาทายฯ ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่งถือจอบและตะกร้าเดินมา ดังนั้น คำว่า พระไตรปิฎก ในที่นี้จึงหมายถึง “คัมภีร์หรือตำราที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (และพระสาวกองค์สำคัญ) ไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจดั่งภาชนะรองรับสิ่งของต่างๆ ให้สวยงาม”

พระไตรปิฎกประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญ ๓ ปิฎก คือ

๑) **พระวินัยปิฎก** ว่าด้วยวินัย หรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความประพฤติความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

^๒ จรูญ สุภาพ, **หลักรัฐศาสตร์ฉบับพื้นฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

๒) **พระสุตตันตปิฎก** ว่าด้วยพระสูตร หรือเทศนาที่ตรัสแก่บุคคลต่างๆ ในเวลาและสถานที่ต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดถึงเทศนาของพระสาวกองค์สำคัญ

๓) **พระอภิธรรมปิฎก** ว่าด้วยหลักธรรมต่างๆ ที่อธิบายในแง่วิชาการล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ส่วนมากเป็นคำสอนด้านจิตวิทยาและอภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงมีความหมายว่า ตะกร้า ๓ ใบอันประเสริฐ หรือแปลโดย ความหมายก็คือ การรวบรวมพระพุทธานุญาตเอาไว้ให้เป็น ๓ หมวดใหญ่ ที่บรรจุหลักพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอาไว้ในแต่ละหมวดรวมกันได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี โดยแบ่งเป็น พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี และพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี^๓

จากการนำเสนอความหมายของ “รัฐศาสตร์” และ “พระไตรปิฎก” ข้างต้น ผู้เขียนจึงสรุปความหมายของหลักรัฐศาสตร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกได้ว่า หลักรัฐศาสตร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่มีปรากฏในคัมภีร์หรือตำราที่บรรจุคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ

ประชาธิปไตย

ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่า **ประชาธิปไตย** เป็นคำบาลีสันสกฤต แยกออกเป็น **ปชา (ปฺรชา) + อธิ + ปติ** ผ่านกระบวนการทางไวยากรณ์ สำเร็จรูปเป็น “**ประชาธิปไตย**”

ปชา (ปฺรชา) แปลว่า “หมู่สัตว์หรือหมู่มนุษยชาติ”

อธิ แปลว่า “ยิ่ง หรือใหญ่”

ปติ แปลว่า “เจ้า” เมื่อแปลหลักถือเอาความก็ได้ว่า ผู้เป็น “เจ้า” ย่อมเป็นผู้มีอำนาจเหนือหรือเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มีอำนาจมากขอให้เปรียบกับคำว่า “อธิบดี” แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่หรือเป็นผู้มีอำนาจมากในกรมกอง” หรือพระราชาธิบดีที่แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่หรือเป็นผู้มีอำนาจมากกว่าพระราชาทิ้งหลาย”^๔

ธรรมเนียมการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีมาจากธรรมเนียมของชาติตะวันตก ซึ่งได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมมาจากสมัยกรีกโบราณเมื่อ ๒,๔๐๐ ปีเศษมาแล้วอีกต่อหนึ่ง แม้แต่คำว่า

^๓ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^๔ ประยงค์ สุวรรณบุปผา, รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๖.

“ประชาธิปไตย”(ประชา+อธิปไตย) ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Democracy” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษากรีก “Demokratia” แยกศัพท์เป็น “Demos” แปลว่า “ประชาชน” และ “Kratos” แปลว่า “การปกครอง” เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็มีความหมายว่า “การปกครองของประชาชน”^๕

เอนไซโคลปีเดียบริเตนิกา ฉบับ ๑๙๖๖ ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า

๑. ในความหมายดั้งเดิม คือการปกครองแบบหนึ่งซึ่งสิทธิในการตัดสินใจทางการเมืองนั้นเป็นของพลเมืองทั้งปวงเป็นผู้ใช้โดยตรง ตามระเบียบวิธีที่ว่าเสียงข้างมากเป็นฝ่ายชนะ การปกครองแบบนี้ เรียกว่าประชาธิปไตยโดยตรง

๒. เป็นการปกครองแบบหนึ่งซึ่งพลเมืองใช้สิทธิอย่างเดียวกันนั้นโดยผ่านทางผู้แทนซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกและรับผิดชอบต่อประชาชน พลเมืองทั้งหมดไม่ได้ใช้สิทธิในการปกครองด้วยตนเอง การปกครองแบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน

๓. เป็นการปกครองรูปแบบหนึ่งซึ่งมักจะได้แก่รูปประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน แต่ผู้มีเสียงข้างมากจะใช้อำนาจตัดสินใจได้ก็แต่ภายในขอบเขตจำกัดแห่งรัฐธรรมนูญซึ่งได้ออกแบบไว้รับรองสิทธิของฝ่ายเสียงข้างน้อยให้ได้ขึ้นชมสิทธิส่วนบุคคลหรือส่วนรวมบางประการ เช่นสิทธิในการพูด และในทางศาสนา การปกครองรูปแบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยเสรี หรือแบบมีรัฐธรรมนูญ (Liberal or Constitutional Democracy)

๔. คำว่าประชาธิปไตยมักจะถูกนำมาใช้อธิบายระบบการเมืองหรือสังคมใดๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะลดความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างอันเกิดขึ้นจากการกระจายทรัพย์สินส่วนตัวโดยไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงว่ารูปของการปกครองในระบบนั้นจะมีลักษณะประชาธิปไตยหรือไม่ การปกครองรูปแบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยทางสังคมหรือทางเศรษฐกิจ^๖

เพลโต นักปราชญ์ชาวกรีกได้กล่าวไว้ในบทนิพนธ์ชื่อ The Republic ว่า ประชาธิปไตยเป็นลัทธิหนึ่งที่แยกตัวออกมาจากลัทธิทรชนาธิปไตย (Tyranny) แต่ก็มีแนวโน้มที่จะเวียนไปสู่ระบอบทรชนาธิปไตย ได้อีก เพลโต สรุปว่า “ลัทธิประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองตามกฎหมายที่เลวที่สุดแต่ก็เป็นการปกครองที่ดีที่สุดในบรรดาแบบการปกครองที่ไร้กฎหมาย”

^๕ อมร รัชศาสตร์ และคนอื่นๆ, ประชาธิปไตย:อุดมการณ์ หลักการและแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๓.

การที่ **เพลโต** สรุปลงเช่นนี้ ก็เพราะว่าไม่สนับสนุนให้ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปกครอง ด้วยกลัวว่าคนไม่ดีที่เป็นผู้ปกครองจะใช้อำนาจไปในทางที่ผิดจะก่อให้เกิดความเสียหายอย่างมากต่อรัฐ แต่สิ่งที่ **เพลโต** ต้องการนั้นคือ ระบบการปกครองที่มีผู้ปกครองเป็นคนดี มีศีลธรรม มีคุณธรรมและจริยธรรม ที่เรียกว่า **Philosopher-King** คือ เป็นราชาปราชญ์ หรือปราชญ์ราชา เพราะมีความยุติธรรม มีสติปัญญา เฉลียวฉลาด และมีความรอบคอบ

อริสโตเติล ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ประชาธิปไตย คือ สภาวะที่คนที่เปิ่นไทและคนยากจน ซึ่งมีจำนวนข้างมากในสังคมได้รับมอบหมายให้ใช้อำนาจของรัฐไว้ในมือประชาธิปไตยที่บริสุทธิ์ที่สุด ได้รับการเรียกเช่นนั้นได้ ก็เพราะมีสภาพแห่งความเสมอภาคปรากฏอยู่ในที่นั้นและกฎหมายของรัฐมุ่งรับรองความเสมอภาคนั้น และเพราะว่าคนยากจนจะไม่ต้องอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมายต่ำต้อยกว่าคนรวย หรือว่าอำนาจสูงสุดจะไม่ต้องอยู่ในกำมือของฝ่ายใด แต่ทั้งสองฝ่ายจะมีส่วนใช้อำนาจนั้นด้วยกัน ถ้าตามที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าเสรีภาพและความเสมอภาคจะมีอยู่ในประชาธิปไตยแล้ว ทุกแผนการของรัฐบาลจะต้องเปิดประตูแก่ทุกคน ดังนั้น ที่ใดที่ประชาชนเป็นฝ่ายข้างมาก และสิ่งที่พวกเขาลงคะแนนแล้วจะเป็นกฎหมายจึงเป็นข้อพิสูจน์ได้ว่าในสภาวะเช่นนั้นเป็นประชาธิปไตย

จะเห็นได้ว่า ประชาธิปไตยในความหมายของ **อริสโตเติล** นั้นก็คือการปกครองของคนยากจนที่มีจำนวนมากในประเทศโดยใช้หลักการประนีประนอมกับคนร่ำรวยที่มีโอกาสดีกว่าในการใช้อำนาจปกครองประเทศ การที่คนข้างมากจะลงคะแนนเสียงตัดสินในเรื่องต่าง ๆ นั้นหมายความว่าคนยากจนกับคนร่ำรวยมีเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกัน”

อับราฮัม ลินคอล์น ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ได้ให้คำนิยามประชาธิปไตยในการกล่าวสุนทรพจน์ ณ เมืองเกตติสเบิร์ก หรือ “เกตตีสเบิร์ก” ในมลรัฐเพนซิลวาเนีย เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๖๓ ว่า “รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชนจะไม่มีวันสูญสลายไปจากผืนพิภพนี้” วาทะดังกล่าวได้กลายเป็นคำนิยามยอดนิยม เพราะกะทัดรัดและกระชับความ ทั้งนี้อาจวิเคราะห์คำนิยามของ **อับราฮัม ลินคอล์น** ออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ๑) รัฐบาลของประชาชน ๒) รัฐบาลโดยประชาชน และ ๓) รัฐบาลเพื่อประชาชน”

ประชาธิปไตยในหมู่นักการเมืองคอมมิวนิสต์

เมื่อพวกคอมมิวนิสต์พูดถึงประชาธิปไตย พวกเขาไม่ได้หมายถึงรัฐบาลของประชาชน หรือรัฐบาลโดยประชาชน แต่จะพูดว่า “นโยบายนี้หรือนโยบายนั้นจะถูกนำไปปฏิบัติเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนทั้งหมด หรือผลประโยชน์ของคนข้างมาก หรือผลประโยชน์ของคนข้างน้อย”

^๗ ประยงค์ สุวรรณบุบผา, เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๙.

^๘ จีระโชค (บรรพต) วีระสัย และคณะ, **รัฐศาสตร์ทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๕.

พวกคอมมิวนิสต์เรียกหลักสำคัญของประชาธิปไตยเช่นเสรีภาพในการพูด การพิมพ์ การร่วมสมาคม ความเสมอภาคทางกฎหมายและสิทธิเสรีภาพมูลฐานทางประชาธิปไตยอื่นๆ ว่าเป็นประชาธิปไตยเป็นทางการ เมื่อนำไปเทียบกับประชาธิปไตยของคอมมิวนิสต์ เพราะเหตุที่เครื่องมือการผลิตเป็นของรัฐ และเสรีภาพตามครรลองประชาธิปไตยที่มีมาแต่ดั้งเดิมได้ถูกเปลี่ยนแปลงความหมายไป^๙

หลักการของประชาธิปไตย

หลักการของประชาธิปไตย ที่สำคัญ ๕ ประการ คือ

๑. หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ประชาชนแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของโดยใช้อำนาจที่มีตามกระบวนการเลือกตั้งอย่างอิสระและทั่วถึงในการให้ได้มาซึ่งตัวผู้ปกครองและผู้แทนของตน รวมทั้งประชาชนมีอำนาจในการคัดค้านและถอดถอนผู้ปกครองและผู้แทนที่ประชาชนเห็นว่ามิได้บริหารประเทศในทางที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เช่น มีพฤติกรรมร่ำรวยผิดปกติ

๒. หลักเสรีภาพ ประชาชนทุกคนมีความสามารถในการกระทำหรืองดเว้นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่บุคคลต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำของเขานั้น ไม่ไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือละเมิดต่อความสงบเรียบร้อยของสังคมและความมั่นคงของประเทศชาติ

๓. หลักความเสมอภาค การเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรและคุณค่าต่างๆ ของสังคมที่มีอยู่จำกัดอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่ถูกกีดกันด้วยสาเหตุแห่งความแตกต่างทางชั้นวรรณะทางสังคม ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือด้วยสาเหตุอื่น

๔. หลักนิติธรรม การปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรม การให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทั้งในเรื่องสิทธิเสรีภาพในทรัพย์สิน การแสดงออก การดำรงชีพ ฯลฯ อย่างเสมอหน้ากัน โดยผู้ปกครองไม่สามารถใช้อำนาจใดละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ และไม่สามารถใช้อิทธิพลอยู่เหนือกฎหมาย หรือเหนือกว่าประชาชนคนอื่นๆ ได้

๕. หลักการเสียงข้างมาก (Majority Rule) ควบคู่ไปกับการเคารพในสิทธิของเสียงข้างน้อย (Minority Rights) การตัดสินใจใดๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหมู่่มาก ไม่ว่าจะเป็น การเลือกตั้งผู้แทนของประชาชนเข้าสู่ระบบการเมือง การตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือ ฝ่ายตุลาการย่อมต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการ/ข้อเรียกร้องของประชาชนหมู่่มาก หลักการนี้ ต้องควบคู่ไปกับการเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้วิธีการพวกมากลากไปตามผลประโยชน์ความเห็นหรือกระแสนิยมของพวกตนอย่างสุดโต่ง แต่ต้อง

^๙ อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ, เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๔-๕.

ดำเนินการเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมด เพื่อสร้างสังคมที่ประชาชนเสียงข้างน้อย รวมทั้งชนกลุ่มน้อย ผู้ด้อยโอกาสต่างๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยไม่มีการเอาเปรียบกันและสร้างความขัดแย้งในสังคมมากเกินไป ค่านิยม ทศนคติ ที่ส่งเสริมประชาธิปไตย ระบอบประชาธิปไตย นอกจากจะเป็นระบอบการเมืองแล้ว ยังเป็นระบอบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมด้วย ดังนั้นจึงไม่ใช่อยู่ที่รัฐธรรมนูญ กฎหมาย การเลือกตั้ง และการต่อรองทางการเมืองเท่านั้น หากอยู่ที่สมาชิกในสังคมจะต้องช่วยกันหล่อหลอม สร้างค่านิยม วิถีชีวิต ที่เป็นประชาธิปไตย มาตั้งแต่ในครอบครัว โรงเรียน ที่ทำงาน ชุมชน เพื่อจะนำไปสู่หรือการปกป้อง ระบอบประชาธิปไตย ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม^{๑๐}

จากที่ได้นำเสนอความหมายและหลักการของประชาธิปไตยข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าประชาธิปไตย คือระบบการปกครองที่ประชาชนเป็นใหญ่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองของรัฐ โดยยึดหลักการที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ประชาชนทุกคนมีเสรีภาพสามารถกระทำหรืองดเว้นกระทำได้อย่างหนึ่งตามต้องการ มีความเสมอภาค การเข้าถึงทรัพยากรและคุณค่าต่างๆ ของสังคมที่มีอยู่จำกัดอย่างเท่าเทียมกัน มีการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรมที่ให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทั้งในเรื่องสิทธิเสรีภาพในทรัพย์สิน การแสดงออก การดำรงชีพ ฯลฯ อย่างเสมอหน้ากัน และยึดหลักการเสียงข้างมาก (Majority Rule) ควบคู่ไปกับการเคารพในสิทธิของเสียงข้างน้อย (Minority Rights) การตัดสินใจใดๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหม่อมมากย่อมต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจเลือกแต่ต้องให้ความเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย

เมื่อทราบความหมายและหลักการของประชาธิปไตยแล้ว ลำดับต่อไปผู้เขียนขอแนะนำเสนอประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนาเพื่อที่จะได้รับทราบว่าพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงหลักการเหล่านี้ไว้เช่นกันและดูเหมือนว่าได้กล่าวแสดงไว้ก่อนหน้าเหล่านั้นกว่าประชาชนชาวตะวันตกจะนำเสนอด้วย

ประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนา

หลักการของประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนานั้น มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่งโดยเฉพาะพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก ซึ่งผู้เขียนได้พิจารณาและเทียบเคียงกับหลักการประชาธิปไตยแล้วเห็นว่ามีคุณสมบัติสอดคล้องกันทั้งเนื้อหาและการปฏิบัติ จึงขอแนะนำตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. **โอวาทปาติโมกข์** ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และในทัศนะของผู้เขียนถือว่าเป็นปฐมบทแห่งประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ดังพิสูจน์ได้จากพระบาลีและอรรถาธิบายวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

^{๑๐} สุพจน์ บุญวิเศษ, **หลักรัฐศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม.ที.เพรส, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๔-๑๕๗.

โอวาทปาฏิโมกขคาถา

ชนติ ปรมํ ตโป ตีติกขา

นิพพานํ ปรมํ วทนติ พุทธา

น หิ ปพฺพชิตो ปรูปฆาตี

สมโณ โหติ ปริ วิหะยนโต ฯ

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปสมปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ^{๑๑}

อนุปวาโท อนูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตถณฺฑตา จ ภตฺตสฺมี ปนตถจ สยนาสนํ

อริจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ^{๑๒}

คำแปลและความหมายของโอวาทปาติโมกข์

โอวาทปาติโมกข์ มักถูกกล่าวถึงในแง่หลักธรรม ๓ ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามพระพุทฺธพจน์ ๓ คาถากึ่ง อาจสรุปใจความได้เป็นสามส่วนคือ หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ และวิธีการ ๖ ดังนี้

พระพุทฺธพจน์คาถาที่ ๑

พระพุทฺธองค์ตรัสถึงอุดมการณ์อันสูงสุดของพระภิกษุและบรรพชิตในพระพุทธศาสนานี้ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น อาจเรียกได้ว่า อุดมการณ์ ๔ ของพระพุทธศาสนา ได้แก่

ชนติ ปรมํ ตโป ตีติกขา ชนติ คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง ความอดทนอดกลั้นเป็นสิ่งที่นักบวชในศาสนานี้พึงยึดถือและเป็นสิ่งที่ต้องใช้เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจทุกอย่างที่ต้องเจอในชีวิตนักบวช เช่น ประสงค์ร้อนได้เย็น ประสงค์เย็นได้ร้อน

นิพพานํ ปรมํ วทนติ พุทธา พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม การมุ่งให้ถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายหลักของผู้ออกบวช มิใช่สิ่งอื่นนอกจากพระนิพพาน

น หิ ปพฺพชิตो ปรูปฆาตี ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต พระภิกษุและบรรพชิตในพระธรรมวินัยนี้ไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยการทำความทุกข์กายหรือทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใดๆ

สมโณ โหติ ปริ วิหะยนโต ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ พระภิกษุตลอดจนบรรพชิตในพระธรรมวินัยนี้ต้องขอแก้ทุกข์ด้วยอาการที่ไม่เบียดเบียน คือการไม่เอ่ยปากเข้าชี้ขอและไม่ใช้ปัจจัยส้อย่างฟุ่มเฟือยจนเดือดร้อนหายาก^{๑๒}

^{๑๑} ที.ม.(บาลี) ๒/๔๓(๕๐)/๙๐

^{๑๒} โอวาทปาติโมกข์, เข้าถึงได้จาก วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี <http://th.wikipedia.org/wiki/โอวาทปาติโมกข์>

ในทัศนะของผู้เขียน อุดมการณ์ ๔ ของพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สามารถที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้โดยไม่จำกัดไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามโดยเฉพาะนักรัฐศาสตร์หรือนักการเมืองนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความอดทนต่อทุกสถานการณ์ที่ได้เผชิญ และจะต้องอดกลั้น ไม่แสดงอาการหรือกิริยาโต้ตอบใดๆที่ไม่เป็นคุณต่อตนเองออกไป สิ่งที่ควรแสดงออกให้คนอื่นเห็นนั้น คือความสงบสุขุมเยือกเย็นความแจ่มใสอารมณ์ดีเบิกบาน(ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระนิพพาน) ไม่คิดที่จะทำร้ายเบียดเบียนใคร (อหิงสา) โดยเฉพาะคู่ต่อสู้ทางการเมืองดังเช่นท่าน มหาตมะ คานธี รัฐบุรุษของอินเดียได้นำมาใช้จนประสบความสำเร็จปลดปล่อยประเทศอินเดียจากการยึดครองของประเทศอังกฤษได้เป็นผลสำเร็จมาแล้ว

พระพุทธพจน์คาถาที่ ๒

พระพุทธองค์ตรัส **หลักการ ๓** ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัททั้งปวงโดยย่อ กล่าวกันว่าเป็นการสรุปรวบยอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นแนวทางที่พุทธบริษัทพึงปฏิบัติ ได้แก่

สพฺพปาปสฺส อภินิ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง

กุสลสฺสุปสมฺปทา การบำเพ็ญแต่ความดี

สจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๑}

หลักการ ๓ นี้ สอดคล้องกับหลักการ ศิล สมาธิ และปัญญา เพราะการไม่ทำความชั่วทั้งปวง นั่นก็คือการรักษาศีล การทำสิ่งที่เป็นกุศลผลบุญให้ถึงพร้อม กล่าวคือ การเอาใจใส่ในการบำเพ็ญแต่ความดีนั่นก็คือการทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิไม่วอกแวกไปกับสิ่งที่จะนำพาให้ออกนอกทางบุญทางกุศล ส่วนการทำจิตของตนให้ผ่องใสเป็นผลจากการที่ถึงพร้อมด้วยศีลและการมีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ปัญญาก็จะเกิดโดยอัตโนมัติ หลักการ ๓ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนควรนำไปประพฤติปฏิบัติ

พระพุทธพจน์คาถาที่ ๓

พระพุทธองค์ตรัส **วิธีการ ๖** หมายถึง วิธีการที่พระธรรมทูตผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นกลยุทธ์ พระภิกษุที่ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งมีเป็นจำนวนมากให้ใช้วิธีการเหมือนกันเพื่อจะได้เป็นไปในแนวทางเดียวกันและถูกต้องเป็นธรรม ได้แก่

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว.

อนุปวาโท การไม่กล่าวร้าย (เผยแผ่ศาสนาด้วยการไม่กล่าวร้ายโจมตีดูถูกความเชื่อผู้อื่น)

อนุปฆาโต การไม่ทำร้าย (เผยแผ่ศาสนาด้วยการไม่ใช้กำลังบังคับข่มขู่ด้วยวิธีการต่างๆ)

ปาติโมกฺข จ สัวโร ความสำรวมในปาติโมกข์ (รักษาความประพฤติให้น่าเลื่อมใส)

มตตถยญฺตา จ ภตตสฺมิ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร (เสพปัจจัยสี่อย่างรู้ประมาณพอเพียง)

ปนตถย จ สยนาสนํ ที่นั่งนอนอันสงัด (สันโดษไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ)

อริจิตเต จ อาโยโค ความเพียรในอริจิต (พัฒนาจิตใจเสมอมิใช่ว่าเอาแต่สอนแต่ตนเองไม่กระทำตามที่สอน)

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๔}

จากพระพุทธพจน์คาถาที่ ๓ นี้ ชี้ให้เห็นถึงวิธีการที่จะครองใจคนจำนวนมากได้นั้นจำเป็นต้องสำรวมระวังวาจาหรือคำพูดไม่ให้ไปกระทบกระทั่งใครโดยเฉพาะในประเทศไทยนักการเมืองที่ออกตระเวนหาเสียงสนับสนุนจากประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง หรือผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองไม่ควรที่จะไปว่าร้ายใส่ความป้ายสีและไม่ควรที่จะทำร้ายหรือทำลายใครไม่ว่าจะเป็นเรื่องเท็จหรือจริงทั้งต่อหน้าและลับหลังเพราะการว่าร้ายใส่ความป้ายสีการทำร้ายหรือทำลายผู้อื่นทั้งที่ไม่มีมูลความจริงนั้นเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย อาจถูกแจ้งความเอาผิดโทษฐานหมิ่นประมาทจนถึงขั้นขึ้นโรงขึ้นศาลและอาจโดนใบแดงถูกตัดสิทธิ์หรือเว้นวรรคทางการเมืองได้

นอกจากนี้ยังจะต้องรักษาภาพลักษณ์ให้ดีให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของคนทั่วไปไม่กระทำในสิ่งที่จะทำให้ตนเองต้องมัวหมอง เช่น การแสวงหาผลประโยชน์ในตำแหน่งหน้าที่ที่เรียกกันว่าการคอร์รัปชัน เป็นต้น ความรู้จักพอดีพอเพียงหรือสันโดษยินดีในสิ่งที่มีอยู่พร้อมทั้งพัฒนาจิตใจอยู่เสมอนี้แหละคือวิธีการที่จะทำให้ครองใจคนได้ตลอดไป

๒. อธิปไตย ๓ ความเป็นใหญ่ ๓ ประการเป็นหลักการปกครองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ปฐมปัญณาสกั หมวด ๕๐ สูตรที่ ๑ วรรค ๔ ชื่อเทวทูตวรรค ได้แก่ อตฺตาธิปไตย คือ การถือตนเป็นใหญ่ โลกาธิปไตย การถือโลกเป็นใหญ่ และ ธรรมาธิปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์**) ได้ให้ความหมายของ “อธิปไตย” ไว้ว่า อธิปไตย คือ ความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ (Dominant Influence; Supremacy)

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว.

๑. **อัตตาทิปไตย** คือ ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาเป็นประมาณ (Supremacy of Self; Self-Dependence)

๒. **โลกาทิปไตย** คือ ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนา นิยมของโลกเป็นประมาณ (Supremacy of The World or Public Opinion)

๓. **ธรรมาทิปไตย** คือ ความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ (Supremacy of The Dharma or Righteousness)

ผู้เป็นอัตตาทิปก พึงใช้สติให้มาก; ผู้เป็นโลกาทิปก พึงมีปัญญาครองตนและรู้พินิจ; ผู้เป็นธรรมาทิปก พึงประพฤติให้ถูกหลักธรรม; ผู้เป็นหัวหน้าหมู่ เป็นนักปกครอง พึงถือธรรมาทิปไตย^{๑๕}

อธิปไตย (วิภิกิเตย สารานุกรมเสรี) ในทางพุทธศาสนาหมายถึงอำนาจที่มีผลต่อการตัดสินใจ มี ๓ อำนาจ คือ อัตตาทิปไตย หมายถึงการตัดสินใจที่ถือความคิดของตนเองเป็นที่ตั้ง โลกาทิปไตย การถือตามความคิดของคนส่วนมากเป็นที่ตั้ง ธรรมาทิปไตย การถือตามความถูกต้องโดยถือหลักเหตุผลที่เหมาะสม ไม่ถือตามความเชื่ออย่างสุดโต่ง

ในทางวิชาการของไทยต่อหลักรัฐศาสตร์ไทย

อัตตาทิปไตย มักหมายถึงการปกครองโดยยึดถือความเห็นของคนๆ เดียวคนกลุ่มเดียวหรือถือตามเสียงข้างน้อย ในลักษณะเผด็จการ

โลกาทิปไตย หมายถึง หลักการปกครองที่ถือความคิดเห็นของคนหมู่มากหรือคนส่วนใหญ่ โดยถือหลักการที่เน้นสิทธิของปัจเจกชน

ธรรมาทิปไตย หมายถึง หลักการปกครองที่ถือความคิดเห็นที่มีเหตุผลที่ถูกต้องไม่ขัดต่อความรู้สึกผิดชอบชั่วดีที่สามารถรับรู้ได้ทั่วไปโดยถือหลักการที่เน้นสิทธิสังคม

อธิปไตย ๓ นี้ มีผู้เข้าใจผิดกันมากว่าเป็นระบบการปกครอง แต่ความจริงแล้วไม่ใช่ระบบการปกครองแต่เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนผู้ปกครองในการปกครอง หรือเป็นสิ่งที่ช่วยในการตัดสินใจของผู้ปกครองว่าจะเลือกทางเลือกใดในบรรดาทางเลือกทั้งสาม กล่าวคือ ผู้นำแบบเผด็จการ ผู้นำแบบประชาธิปไตยโดยถือหลักการที่เน้นสิทธิของปัจเจกชน หรือ ผู้นำแบบใช้ธรรมในการปกครองโดยถือหลักการที่เน้นสิทธิสังคม

๓. **กาลามสูตร** คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุติยนิคม แคว้นโกศล (เรียกอีกอย่างว่า เกสปุติยสูตร หรือ เกสปุตตสูตร ก็มี) กาลามสูตรเป็นหลักแห่งความเชื่อ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ให้เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างมกมายโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีกว่าก่อนเชื่อเป็นแนวความคิดเรื่องประชาธิปไตย มีอยู่ ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. มา อนุสสเวน อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ฟังๆ กันมา
๒. มา ปรมปราย อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ทำต่อๆ กันมา
๓. มา อติกราย อย่าเพิ่งเชื่อตามคำเล่าลือ
๔. มา ปิฎกสมปทานน อย่าเพิ่งเชื่อโดยอ้างตำรา
๕. มา ตกุกเหตุ อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกเคา
๖. มา นยเหตุ อย่าเพิ่งเชื่อโดยคาดคะเนเอา
๗. มา อากการปริวิตกเกน อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกคิตตามแนวเหตุผล
๘. มา ทิฎฐินิขมานชนติยา อย่าเพิ่งเชื่อเพราะถูกกับทฤษฎีของตน
๙. มา ภพพรูปตาย อย่าเพิ่งเชื่อเพราะมีรูปลักษณะที่ควรเชื่อได้
๑๐. มา สมโณ โน ครุ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูบาอาจารย์ของตน

ต่อเมื่อได้รู้เข้าใจ ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละ หรือ ถือปฏิบัติตามนั้น”^{๑๖}

กาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะนั้นเป็นพระสูตรที่มีแนวคิดเรื่องประชาธิปไตย โดยพระพุทธองค์ทรงให้สติ หลักการและเหตุผลในการที่จะปลงใจเชื่อในสิ่งใดนั้นก็จงใคร่ครวญอย่างถี่ถ้วนเสียก่อน อย่าเพิ่งเชื่อเพราะ “เขาว่า” “ได้ยินมาว่า” “ใครๆว่า” อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ทำต่อๆ กันมา “โบราณว่า” ตามกระแส อย่าเพิ่งเชื่อตามคำเล่าลือ ประเพณีข่าวลือข่าวโคมลอยก็อย่าไปด่วนสรุปว่าเป็นจริงอย่าเพิ่งเชื่อโดยอ้างตำราอย่าไปตามตำรามากนัก เพราะตำราบางเล่มคนแต่งก็ยกเมฆใส่สีตีไข่เอาเองบ้าง อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกเคา เช่น เข้าใจเอาเอง หรือข้อมูลไม่พอ ใจร้อนเดาสุ่มเอาแบบมั่วๆ อย่าเพิ่งเชื่อโดยคาดคะเนเอา การคาดการณ์ตามประวัติศาสตร์ ตามสถิติ ความน่าจะเป็น ซึ่งอาจจะผิดก็ได้ อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกคิตตามแนวเหตุผล เพราะบางครั้งแนวเหตุผลอาจใช้ได้ไม่ครอบคลุมไปทุกเรื่อง อย่าเพิ่งเชื่อเพราะถูกกับทฤษฎีของตน อย่าเข้าข้างตนเอง อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าสอดคล้องต้องกันกับความคิดเห็นของตน อย่าเอาความเห็นของตนเป็นใหญ่ อะไรที่ตรงกับที่ตนคิดไว้เท่านั้นที่เชื่อได้ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะมีรูปลักษณะที่ควรเชื่อได้ การมองแต่เพียงรูปลักษณะภายนอกแล้วตัดสินใจปลงใจเชื่อนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำอย่างยิ่ง เพราะจะเกิดความผิดพลาดได้ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูบาอาจารย์ของตน เพราะบางครั้งครูบาอาจารย์อาจพูดผิดและสอนผิดได้

^{๑๖} อก.ติก.๒๐/๕๐๕/๒๔๑ .

นอกจากนี้ยังปรากฏมีหลักประชาธิปไตยทั่วไป และหลักประชาธิปไตยที่พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ในกิจการทั้งปวงโดยเฉพาะในการทำสังฆกรรมซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

๑. **พระธรรมวินัยเป็นธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา** คล้ายกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดปกครองประเทศ กล่าวคือพระธรรมอันเป็นหลักคำสอนและพระวินัยอันเป็นหลักควบคุมความประพฤติที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์พุทธอนุชา ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต. โส โว มมจฺเจยน สตถาฯ” ดูกรอานนท์ธรรมและวินัยใดที่ตถาคตแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อตถาคตล่วงลับไปแล้ว” เพื่อให้พุทธบริษัทได้ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักการในการประพฤติปฏิบัติอันจะเป็นการสร้างความถูกต้องแก่หมู่คณะหรือสังคมต่อไป

๒. **พระพุทธศาสนายึดหลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย** เปรียบได้กับประชาชนในสังคมประชาธิปไตยที่มีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค ภายใต้บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เนื่องจากในสังคมชมพูทวีปหรืออินเดียโบราณมีการแบ่งชนชั้นตามระบบวรรณะที่ทำให้ประชาชนขาดสิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพ การผูกขาดอำนาจในการปกครองของชนชั้นสูง และการกดขี่ชนชั้นวรรณะต่ำ ทำให้ผู้คนไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม พระพุทธเจ้าทรงเข้าใจเหตุดังกล่าว จึงให้บุคคลที่เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทมีความเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัยคือ มีการปฏิบัติตามสิกขาบทที่เท่าเทียมกัน และเคารพกันตามอาวุโสและตามพระธรรมวินัย

๓. **พระพุทธศาสนามีการแบ่งอำนาจปกครอง** เปรียบได้กับการจัดการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบแยกอำนาจในปัจจุบัน โดยมีพระเถระผู้ใหญ่ทำหน้าที่ในการปกครองหมู่คณะด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น ดังเช่น กรณีที่มีภิกษุทำผิดจะทรงใช้พระวินัยเป็นหลักในการปฏิบัติ ส่วนการสอบสวนตามวินัยเป็นหน้าที่ของพระวินัยธรที่จะสอบสวนตามหลักปัพพาชนียกรรมคือ การขับออกจากหมู่หรือตามกฎหมายหรือนิคมแบบต่างๆ การปฏิบัติหน้าที่ของพระวินัยธรก็เป็นเช่นเดียวกับศาลสังคมในปัจจุบัน

๔. **พระพุทธศาสนามีหลักเสียงข้างมาก** คือ ใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ตัดสิน เรียกว่า วิธีเยภยยสิกา การตัดสินโดยเสียงข้างมาก ฝ่ายใดได้รับเสียงข้างมาก ฝ่ายใดได้รับเสียงข้างมากสนับสนุนทุกฝ่ายก็ควรยึดเป็นหลักปฏิบัติ แต่ทั้งนี้ต้องไม่ขัดกับพระธรรมวินัย

๕. **มีการกำหนดลักษณะของศาสนาเป็นทางสายกลาง** ลักษณะของพระพุทธศาสนาคือทางสายกลาง ไม่ชั่วร้ายสุด ไม่ชั่วร้ายสุด ยึดทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นครรลอง อาจปฏิบัติ

ค่อนข้างเคร่งครัดก็ได้โดยใช้สิทธิในการแสวงหาอิทธิพล(ลากเพิ่มเติม เช่น อาหารอันมั่งคั่ง, ยาที่ใช้ง่าย) ตามที่ทรงอนุญาตไว้ในภายหลังเรียกว่า วิภาษวาทิ คือ กล่าวจำแนกแจกแจงตามความเป็นจริงในบางกรณีอาจกล่าวยืนยันโดยส่วนเดียว บางกรณีอาจกล่าวจำแนกเป็นรายๆไป

๖. หลักประชาธิปไตยในการมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ หลักการนี้มีลักษณะตรงกับลักษณะประชาธิปไตยหลายประการ แต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องสังฆกรรม คือ การประชุมทำกิจสงฆ์อย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จ การทำสังฆกรรมประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๕ ประการ ถ้าทำผิดพลาดประการใดประการหนึ่งจะทำให้สังฆกรรมนั้นเสียไป ใช้ไม่ได้ ไม่มีผล เป็นโมฆะ ส่วนสำคัญ ๕ ประการมี ดังนี้ คือ

๖.๑ จำนวนสงฆ์ผู้เข้าร่วมประชุม คือ มีการกำหนดจำนวนสงฆ์ผู้เข้าร่วมประชุมอย่างต่ำว่าจะทำสังฆกรรมอย่างใดบ้าง เช่นภิกษุ ๔ รูปเข้าประชุมเรียกว่า สงฆ์จตุรวรรค สามารถทำสังฆกรรมได้เกือบทุกอย่าง ยกเว้นการอุปสมบท การบวช การสวดอัฏฐกถา เป็นต้น ซึ่งคล้ายการครององค์ประชุมของรัฐสภาซึ่งต้องมีจำนวนผู้เข้าร่วมประชุมกึ่งหนึ่ง

๖.๒ สถานที่ประชุม สถานที่ประชุมของสงฆ์เรียกว่า สิม่า เป็นเขตแดนของคณะสงฆ์ที่กำหนดขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้ใครเข้ามายุ่งเกี่ยวทำให้สังฆกรรมเสียหาย สงฆ์จะมีอำนาจเด็ดขาดภายในสيمانัน ซึ่งคล้ายเป็นที่ประชุมรัฐสภาของฝ่ายอาณาจักร

๖.๓ การประกาศเรื่องที่ประชุมและการประกาศขอความเห็น สงฆ์จะทำการประชุมเพื่อทำสังฆกรรมเรื่องใดก็ตามจะต้องมีการประกาศเรื่องนั้นให้สงฆ์ทราบเช่น ในกรณีเรื่องสำคัญมากจะมีการประกาศให้ทราบ ๑ ครั้ง และประกาศขอความเห็นชอบอีก ๓ ครั้ง รวมเป็น ๔ ครั้ง เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรม เช่น การให้อุปสมบท การลงโทษภิกษุผู้ประพฤติมิชอบ ๖ อย่าง มีมติชนียกรรม (การดำหนิโทษ) เป็นต้น ดุจการนำนโยบายหรือเรื่องต่างๆเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของรัฐสภาก่อนที่จะประกาศเป็นนโยบายหรือกฎหมายต่อไป

๖.๔ สิทธิผู้เข้าประชุม ภิกษุผู้เข้าประชุมทำสังฆกรรมทุกรูปมีสิทธิแสดงความคิดเห็นทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยตามปกติ การมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งต้องได้รับทราบความคิดเห็นของภิกษุทุกรูป โดยถ้าเห็นด้วยให้ใช้วิธีหนึ่ง ถ้าไม่เห็นด้วยให้คัดค้าน เป็นต้น ซึ่งคล้ายกับสิทธิหน้าที่ของสมาชิกสภาที่ต่างใช้สิทธิในการประชุมรัฐสภา

๖.๕ มติที่ประชุมการทำสังฆกรรมทั้งหมด มติของที่ประชุมต้องเป็นเอกฉันท์คือเป็นที่ยอมรับของภิกษุทุกรูปกล่าวคือทุกรูปต้องมีศีลและทิวฐิ (สัมมาทิวฐิ) ที่คล้ายคลึงกันจึงจะมีความสามัคคีสืบต่อพระพุทธศาสนา แต่ในบางกรณีที่มีความเห็นแตกต่างกันเป็นสองฝ่ายและมีจำนวนมากด้วยกัน

ซึ่งใช้วิธีการเสียงข้างมากที่เรียกว่า เภยยุยงสิกา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมมากที่สุดแก่หมู่คณะหรือแก่สังคม^{๑๓}

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีหลักการที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างมากซึ่งถ้าไม่มีคติใดๆก็สามารถยอมรับว่าเป็นหลักการต้นแบบประชาธิปไตยเลยก็ได้ เพราะพระพุทธศาสนาเกิดก่อนแนวคิดประชาธิปไตยทางตะวันตกหลายร้อยปีและยังถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

หลักการบริหารและการปกครองของพระพุทธศาสนา

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ตลอด ๔๕ พรรษา ที่ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ทรงวางระบบรูปแบบการบริหารและการปกครองของพระพุทธศาสนาเอาไว้เป็น ๓ แบบ คือ

๑. ระยะต้นหรือระยะแรก พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ปกครองเหล่าพระสาวก ทรงเป็นสังฆปริณายก ทรงเป็นพระประมุขเนื่องจากผู้ที่ศรัทธาขอเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ยังมีน้อย การปกครองก็ไม่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนวิธีที่รับผู้เข้ามาอยู่ในปกครอง คือ **เอทธิกขุอุปสัมปทา** เรียกการปกครองระบบนี้ว่า **พุทธาธิปไตย** หรือ **ปิตาธิปไตย**

๒. ระยะกลางหรือระยะที่ ๒ ทรงมอบอำนาจให้อภิพชนียภิกษุ (ภิกษุผู้ควรได้รับการยกย่อง) ผู้มีคุณธรรมช่วยกันปกครองการปกครองระบบนี้ เนื่องด้วยพระพุทธเจ้าทรงพระประสงค์จะยกย่องพระภิกษุที่ควรแก่การยกย่องบูชาของเหล่าสาวก และทรงพระประสงค์จะกระจายอำนาจให้เหล่าพระสาวกปกครองกันเอง เนื่องจากจำนวนพระสาวกเริ่มจะมีมากขึ้น แต่พระพุทธองค์ยังทรงเป็นพระประมุขอยู่เช่นเดิม วิธีรับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครองเรียกว่า **ติสธณคณุปสัมปทา** ระบบนี้เรียกว่า **อภิพชนียาธิปไตย**

๓. ระยะปลายหรือระยะหลัง พระพุทธองค์ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ปกครองกันเอง เนื่องจากระยะนี้พระสงฆ์สาวกมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และอยู่จำพรรษากระจัดกระจายตามนิคมชนบทต่างๆ ไปในชมพูทวีป ปัญหาของการปกครองก็เริ่มยุ่งยากสลับซับซ้อน พระพุทธองค์จึงทรงกระจายอำนาจ (Decentralization) หรือ มอบอำนาจหน้าที่ (Delegation of Authority) ให้แก่พระสงฆ์สาวกเป็นใหญ่ปกครองกันเอง แต่พระพุทธองค์ยังทรงเป็นพระประมุขอยู่เช่นเดิม วิธีการรับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครอง เรียกว่า **อัญติตตตุตถกรรมอุปสัมปทา** การปกครองโดยสงฆ์นี้ เรียกว่า **สังฆาธิปไตย**

^{๑๓} อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ กวี อัครวรรณ, **พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๓-๖.

มีนักปราชญ์มากท่านกล่าวว่าระบบการปกครองระยะที่ ๓ นี้ มีลักษณะเหมือนระบบการปกครองของทางฝ่ายอาณาจักรที่เรียกว่าปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยคือประชาชนเป็นใหญ่เพราะคำว่า “ปชา” แปลว่าหมู่มสัตว์ หมู่มนุษย์” อธิปไตยแปลว่า “อำนาจ” ประชาธิปไตยจึงหมายถึง “อำนาจเป็นของประชาชน” มีประชาชนเป็นใหญ่

การปกครองทั้ง ๓ รูปแบบนี้ มีพระธรรมวินัยเป็นธรรมนูญเป็นกติกาในการปกครอง รูปแบบการปกครองของพระพุทธศาสนาเป็นรูปแบบการปกครองของศาสนจักรทางตะวันออก และเกิดมาแล้วเกือบ ๓,๐๐๐ ปี ซึ่งรูปแบบการปกครองแบบนี้มีความเป็นระบบระเบียบเป็นธรรมาธิปไตยยึดธรรมเป็นใหญ่ และเป็นหลักสำคัญ (Right Is Might)^{๑๘}

บทสรุป

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเท่าที่ได้ค้นคว้ามานำเสนอเป็นบางส่วนของหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับหลักรัฐศาสตร์ตั้งอยู่บนทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาโดยยึดหลักการ สังฆาธิปไตย คือ หลักการที่คณะสงฆ์เป็นใหญ่ซึ่งเทียบเคียงได้กับหลักการแห่งประชาธิปไตย อันได้แก่ หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน หลักเสรีภาพหลักความเสมอภาคเป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สอนให้มีความสุภาพอ่อนโยนให้เกียรติทุกคนอย่างเสมอภาคกัน โดยไม่มีการบังคับขู่เข็ญและอ้อนวอนใครให้มาเคารพนับถือเป็นเพียงแต่เชื้อเชิญให้มาศึกษาเท่านั้น ดังบทสวดพระธรรมคุณที่ว่า

สุวากขาโต ภคตา ธมโม พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว

สนทิกุริโก เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ พึงเห็นได้ด้วยตนเอง

อกาลโก เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล

เอหิพสุลิโก เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด

โอบนยโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว

ปจจตตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน

ต่อเมื่อได้ศึกษาและเกิดศรัทธาความเลื่อมใสแล้วจึงสมัครใจเข้ามาเป็นพุทธศาสนิก แม้ภายหลังเกิดความหลงผิดเปลี่ยนใจหันไปนับถือสิ่งอื่นทดแทน ก็ไม่ได้ห้ามหรืออุद्धังใครไว้เพราะให้อิสระในการตัดสินใจเต็มที่ตามหลักสิทธิมนุษยชน ทั้งไม่ได้ตราหน้าหรือประณามและสาปแช่งผู้ใดว่าเป็นผู้ทรยศต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย หลักการที่สำคัญก็คือการให้อภัยซึ่งกันและกันและเปิดโอกาสสำหรับ

^{๑๘} ประยงค์ สุวรรณบุบผา, รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก, หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

ผู้ที่กลับใจหันมาเป็นศาสนิกใหม่เสมอ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดำรงอยู่บนรากฐานแห่งประชาธิปไตยนั่นเอง

บรรณานุกรม

จิรัช (บรรพต) วีระสัย และคณะ. **รัฐศาสตร์ทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

จัญญ สุภาพ. **หลักรัฐศาสตร์ฉบับพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.

อุทัย หิรัญโต. **สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖.

เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์. **หลักรัฐศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์, ๒๕๑๕.

ประมูล สารพันธ์, ดร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก** (บทความ). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประยงค์ สุวรรณบุบผา. **รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สุพจน์ บุญวิเศษ. **หลักรัฐศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม. ที.เพรส, ๒๕๔๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ. **ประชาธิปไตย:อุดมการณ์ หลักการและแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และ กวี อัครวรรณ. **พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

อานนท์ อาภาภิรม. **รัฐศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

เว็บไซต์

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี <http://th.wikipedia.org/wiki/โอวาทปาติโมกข์>